

RIMÓCZI-HAMAR MÁRTA

Csillagsorsok

Vergilius és Radnóti életpárhuzamai eclogáik nyomán

„...csak fű van és fa;
nap, hold, csillagok, állatok vannak
a tarka mezőkön”

Szolnokon született Radnóti Miklós *Első eclogája* írásának és Vergilius híres 9. eclogája fordításának évében. 1961-ben szerzett latin-magyar szakos tanári diplomát az ELTE BTK-n, azóta folyamatosan a Latin Tanészék munkatársa, jelenleg egyetemi docens. Kutatási területe az aranykori nagyok (Vergilius, Horatius) költészete, politikai ellenállása, valamint bizonyítható hatásuk a magyar irodalomban (Arany János, Juhász Gyula, Babits Mihály és Radnóti Miklós).

A Vigília szerkesztősége tisztelettel és szeretettel köszönti a kilencven esztendőes Radnóti Miklósné Fannit.

„Te csak köszönts! szétnyitott tenyérrel / köszönts a napot, mert most még / feléfordulva állunk és lelkes / földeken, csillanó földeken csörren, / ütődő szárba szökkenve a búza!” (*Köszönts a napot!* 1929. október 8.) A *Pogány köszöntő* (1930) című versciklus nyitó soraiban körülölel bennünket a nap, az életet jelentő dús vegetáció. A „pogány” életöröm mintha fokozódna a pár nap múltán írt versben: „A pásztor lassan lejön a hegyről, / karámbazárva fehéren torlódik / a nyáj, és napbafüldött szüzek is a / dombról ringó csipőkkel lefelé jönnek...” (*Naptestű szüzek, pásztorok és nyájak*, 1929. október 13 – november 4.) Az idillnek tűnő képsorok mögött mégis valamiféle meggyázhatatlan balsejtelem „torlódik”: „most még.” Még dús az élet, de már gyülekezik a „bánat”. Őszi tájban vonul a pásztor a nyájjal. Gyümölcsöző ős helyett („pomifer autumnus” — Horatius C. IV. 7.) azonban fekete az ég, hálnak a fák.

Bukolikus, pásztori, eclogai világ ez? — kérdezhetjük. Ma már tudjuk a nemleges választ. Az 1929–30-as évek múltán gyorsan követik egymást az újabb kötetek, elgondolkodtató címmel: *Újmódi pásztorok éneke* (1931), *Lábadozó szél* (1933), *Újhold* (1935), *Járkálj csak, halálraítélt!* (1936), *Meredek út* (1938). Ha egyszerre tekintjük át a címeket, különleges képi élmény tárul elénk. Az újmódi pásztoroköltő nemrégén még segítséget kért beteg kedvesének a pásztoroktól, megidézett apjától pedig imát: „imádkozz érte most, mert elfajzottam / tőled én újmódi pásztorok közé, akik / nem szoktak imákat énekelni” (*Beteg a kedves*, 1930. szeptember 7.). Kilép lassan a békésnek látszó világból, „lábadozó szél”-ben, „újhold”-nál — amikor legsötétebb az éjszaka —, hogy „halálraítélt”-en elinduljon majd azon a „meredek út”-on, ahonnan nincs visszatérés.

„Pásztorok népe segíts!” — így hangzik a kérés. Szinte előrevetül a *Harmadik ecloga* refrénje: „Pásztori Múzsza, segíts!” (1941). Varázslás tanúi vagyunk! Nagy spirituális erővel ragadja meg a költő a pásztori lét materiális realitását, gyógyítani akarván gyapjúval, kövirózsával, tejjel, fákkal, füvekkel. Majd imával, simogatással, nevetéssel teszi ugyanezt. Innen már felfelé, más di-

Újmódi pásztoroköltő

menziókba vezet az út. Innen még van remény az életre, a gyógyulásra. A későbbi festői kötetcímek szinte jósolva mutatják az újmódi pásztorköltőt, széljárta, meredek úton, sötétségben kapaszkodva, csaknem reménytelenül. A *Meredek út* című kötetben feltűnik újra az eclogai világ. Itt jelenik meg ugyanis első eclogája, valamint Vergilius IX. eclogájának fordítása is. Ezen a ponton kapcsolhatjuk össze a két vates-költőt, Vergiliust és Radnóti Miklóst, akiket „egy messzi és örök dolgokból font világ” hozott szinte testközelbe, valamiféle kozmikus csillagsors fűzte őket egymáshoz kétezer év távolságából. „Időtlenek” ők is, „mint a csillagok”.

Vergilius eclogai világa

¹Rimóczi-Hamar Márta: *Horatius, Vergilius, Maecenas. Hűség és barátság Augustus Rómájában.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.

²Borzák István: *Horatius Szatírák.* Auct. Lat. XVI. Budapest, 1972, 218.

Radnóti Miklós megértette Vergiliust, a kort is, amelyben élt és alkotott. Vergilius bukolikus költeményeiben sincs valódi béke, csak békevágy. E költemények szereplői pásztor-neveket viselnek, de költőket rejtenek. El kell felejtetni végre azt az évszázadok óta kanonizált Vergilius-képet, miszerint jól megfizetett bértollnoka lett volna Augustus politikájának.¹ Az antik és modern műelemzés ismert módszerével, az intertextuális szövegelemzéssel szinte kétséget kizáróan bizonyítható, hogy sem Vergilius, sem Horatius nem kiszolgálói voltak Augustus princípátusának, hanem olyan nyelvész vates-költői, akik létre tudtak hozni különleges „kétszólamban”² értelmezhető alkotásokat. E módszer alapján tárult föl Vergilius eclogai világa, így sikerült azonosítanunk például a Radnóti által fordított híres IX. ecloga Lycidas pásztorának figuráját a költő „lelke felével”, Horatiuszal. Radnóti megérezte, megélte e baljós vergiliusi-eclogai világot. Vates volt ő is. Ez nem kíván bizonyítást, élete és halála, költészete tanúsítja. Csillagsorsuk fátumát mindvégig méltósággal, emberséggel, töretlen morállal vállalták. Szinte azonos történeti helyzetben túrték az önkényt, „kevésszavú alázattal”, de megalázhatatlanul.

Bibliai utalások

Mindkettőjük fontos olvasmánya a Biblia. Radnóti biblikus hangvétele egyértelmű, hisz ő megszólítja az ószövetségi prófétákat (Ésaiás, Náhúm). Vergilius — igaz — nem nevezi néven őket, jelenlétük mégis nyilvánvaló, érzékelhető (Ésaiás, Jeremiás etc.), különösen az eclogák „pásztori” világában. Radnóti *Első eclogájának* zenei-festői sorait idézzük fel: „Áldjon az ég, öreg este szakad rám, míg haza érek, / alkonyi lepke lebeg már, s pergeti szárnya ezüstjét.” És Vergilius: „Etiam summa procul villarum culmina fumant, / Maioresque cadunt altis de montibus umbrae.” (I. ecloga) — „A faluk is tova már füstölögnek alkonyodásra, / S a nagy bércekről, nézd, mennyire nyúlt el az árnyék” (Fazekas Mihály fordítása). „Et sol crescentis decedens duplicat umbras.” (II. ecloga) — „A lehanyatló nap kettőzi növelve az árnyat” (Vas István fordítása). Mindkét Vergilius-idézetben jól nyomon követhető a bibliai kiindulás: „Jaj nekünk, mert hanyatlik már a nap, / mert hosszabbodnak az esteli árnyékok” (Jeremiás 6,4).

Az alkony fűsjei Vergiliusnál sem a békét jelzik, a polgárháború tüzei villannak fel az estében. Épp csak az ágyúdörej nem hallatszik, mivel az ágyú modernebb korszakok „áldást hozó”, „béketeremtő” eszköze. Ez az eclogai világ csendet, békét, harmóniát, lepke-rebegést kérne. És mi van helyette? Ezek ellentéte. Valójában indulatok feszülnek, miközben a majd zajló (vagy már lezajlott!) harcok képe sejlik fel. (Leginkább az I., V., VI., IX. és X. eclogákban.) Kétségtelen, hogy Radnóti Vergiliust nemcsak megérti, hanem eclogáiban szinte azonosul vele. Hogyan tükröződik ez életeseményeikben?

Vergilius

Radnóti Miklós

1) Kr. e. 70–19, élt 51 évet	1) 1909–1944, élt 35 évet
2) Tíz eclogát hagyott ránk	2) Nyolc eclogát hagyott ránk, valamint Vergilius IX. eclogájának fordítását
3) A polgárháborúk vége felé, az eclogákkal kezdte jelentős életművét (kb. 42–40 táján)	3) A II. világháború kitörése előtt kezdte el írni eclogáit: <i>Első ecloga</i> , 1938
4) Vergilius és költő-pásztorai már benne éltek a polgárháborúban	4) Radnóti és társai már az utolsó békeév tudatában éltek, de Garcia Lorca már halott volt
5) Valamiféle remény lehetősége a békére	5) A háborúba zuhanás biztos tudata
6) Megmenekült a rá váró haláltól	6) Nem volt reális menekülési lehetősége, bár menekítő szándékok voltak
7) Megmaradtak a művei (az eclogák is)	7) Radnóti „tört” sorokat jószolt magának
8) Pártfogók jelenléte	8) Pártfogók?

Egyezések

Emellett jelentős egyezéseket is megfigyelhetünk: Az életkoruk kb. azonos, mindkettő 28–30 éves, mikor írni kezdik eclogáikat; békevággy — legalább a remény vágyott lehetősége; Radnótinak kétségtelenül legmegrendítőbb versei az eclogák, Vergilius — csak látzatra könnyed és könnyen érthető — eclogái szintén költészete csúcsát jelentik mind tartalmi, mind művészi erő tekintetében.

Nem mellőzhetjük egy olyan látszólagos ellentmondásnak a feloldását sem, melynek alapján a két vates-költő sorsában továbbbi azonosságokat ismerhetünk fel. Vergilius évszám szerint többet élt, de mivel ő sem alkudott Augustus fegyvereken nyugvó politikájával, az ő halála is hasonlatossá vált Radnótiéhoz. A hatalom végül — nem látványosan, csendesesen — elpusztította őt is. (Hivatalos jelentést csak Augustus adott ki a költő haláláról, tele ellentmondásokkal.) Végülis nincs hivatalos adat Vergilius elhunytáról, eltűntéről. Radnóti 35 éve alatt (több hónapon mun-

kaszolgálaton!) élte át, mentette át verseibe az emberi lét szépségeit. Végül az embertelen ember okozta szenvedést, halált változtatta költészetté. 1944 késő őszén nem kiálthatott rá senki, nem kelthette föl senki. Nem volt olyan, aki Jézus szavaival tudta volna mondani az elveszejtettnek: „Surge et ambula!”

A „pásztori világ” elsőötletülése

Még egészen fiatalon, Szeged környékén megismerhette a valódi pásztorvilágot (mely igazában soha nem idilli, békében sem). Ez a „pásztori világ” sötétül el teljesen élete utolsó hat évében. Vergilius eclogai pásztorvilágában Radnóti megérezte ugyanazt a szorongattatásos kiszolgáltatottságot, melyet kétezer évvel később maga is megszenvedett. A legtöbb eclogájában Vergilius pásztorainak nevet ad, pásztorjelmezbe rejti őket. Számukra veszélyt jelentő gondolatait — rejtjelezve — velük „énekelte” el. Csak az utolsóban, a X.-ben szerepel valódi nevén egy „pásztor”: Cornelius Gallus, Vergilius ifjúkori költőbarátja. Augustus hadvezére, míg szüksége van rá, „barátja” is, akit majd halálba kerget. „Vétke” pedig, hogy nem Augustus tetteit magasztalta, ahogy a mindenkori zsarnokok azt megkövetelik, hanem saját haditetteit (voltak bőven!) énekelte meg. Meg kellett halnia. Vergilius a Gallus-eclogában úgy siratja el költőtársát, hogy ne tűnjék gyásznak a gyász. Vele sírnak a „pásztorok” és a teremtett világ is, erdők-mezők, hegyek-völgyek, hóban, fagyban, forróságban. Szürrealista verssé alakul a siratóvers, csak meg kell értenünk. Radnóti az *V. eclogában* szintén elsiratja, de csak ő egyedül, a messzi hómezőkön elpusztult barátját, Bálint Györgyöt. Radnóti eclogáiban ugyanis a pásztorok eltűnnek, míg Vergiliusnál egészen soha (kivétel a híres *IV. ecloga*), név szerint jelen vannak. Ez viszont nem jelent ellentétet Radnóti eclogáihoz képest, hisz Vergilius „pásztorai” is hús-vér emberek. Költők, közéleti szereplők álneven, álarcban. Háborúban, majd békét remélve, de soha nem érezve teljes biztonságot.

³Pásztori Magyar
Vergilius. *P. Vergilius
Maro Eclogáinak teljes
szövege*. Összeállította
és a kísérőtanulmányt
írta Trencsényi-Waldapfel
Imre. Officina,
Budapest, 1938.

⁴Trencsényi-Waldapfel
Imre: *Humanizmus és
nemzeti irodalom*. Akadémiai
Kiadó, Budapest,
1966, 309.

⁵Pomogáts Béla: *Radnóti
Miklós*. Gondolat,
Budapest, 1977, 201.

Jól bizonyítható, hogy Vergilius is, Radnóti is azonos érülettel ítéli el a mindenkori hatalmat. Az utolsó békeévben, 1938-ban jelent meg a *Pásztori Magyar Vergilius* című kétnyelvű ecloga-kötet³, melyben a híres *IX. eclogát* Radnóti fordításában olvashatjuk. Ebben az évben írta saját eclogáinak első darabját is, ami utal arra, hogy mennyire foglalkoztatta kétezer év távlatából a háborút hozzá hasonló csöndes szenvedéllyel elítélő Vergilius és eclogáinak témája, hangvétele. Trencsényi-Waldapfel Imre⁴ és Pomogáts Béla⁵ is felhívja a figyelmet az első ecloga előtti latin mottóra, amely ugyan a *Georgicából* való, de Vergilius jelenlétét megerősíti: „Quippe ubi fas versum atque nefas: tot bella / per orbem, tam multae scelerum facies; ...” (*Georg.* I. 505–506). Ahhoz, hogy Radnóti a *IX. eclogát* fordíthassa, bele kellett magát élnie a vergiliusi georgicai-eclogai világba. Az ő költői lelkülete nélkül csak lefordított szöveggé vált volna a vergiliusi — többszörösen rejtjelezett — nagy vers, így viszont a két vates

versbeni találkozása létrehozta szinte a térbeli találkozást is. Mintha Vergilius a 20. században, Radnóti pedig kétezer évvel ezelőtt élte volna meg azokat a kegyetlenségeket, melyeket mindketten megénekeltek.

A Negyedik ecloga

Mielőtt a IX. eclogát — ha csak érintőlegesen is — vizsgálnánk, fontosnak véljük, hogy utaljunk a két költő híres IV. eclogájának különbözőségére. Vergilius várja egy csodás gyermek születését, Radnóti pedig fájó szemrehányással kéri számon, miért is kellett ennek a fiúnak megszületnie. A Költő és a Hang dialógusa a Negyedik ecloga. „Kérdeztél volna csak magzat koromban... / Ó, tudtam, tudtam én! / Üvöltöttem, nem kell a világ! goromba! / tompán csap rám a sötét és vág engem a fény! / És megmaradtam...” Majd így folytatja: „Születtem. Tiltakoztam. S mégis itt vagyok. / Felnőttem. S kérdezed: miért? hát nem tudom. / Szabad szerettem volna lenni mindig / s örök kísértek végig az uton.” Majd kér: „Segíts szabadság, / Ó hadd leljem meg végre honomat!” Aztán ismét előttünk az Első ecloga utolsó sora, ahol a lepke lebegésű költő eljövendő sorsát látnoki erővel jósolja. Az „alkonyi” „lepkét könnyű szél sodorja, száll. / A fák között már fuvall a halál” (Negyedik ecloga, 1943. március). „És már tudom, halálra érek én is” (Uo.). Így fonódnak össze az eclogák. Az első a negyedikkel, az első a vergiliusi kilencedikkel, a negyedik a vergiliusi első szabadságvágyó soraival, a harmadik a vergiliusi IV. és V. eclogával. Lezárhatatlan a sor!

Békevágy

A békevágy itt ragadható meg mindkettejük eclogai világában: ellenvilág az, ahová az embertelenségből elmenekülhetünk.⁶ A szenvedő Itáliából és Radnóti „szenvető hon”-ából. Az embertelen világból igazi menekülés kifelé soha nincs, csakis befelé, benső világunkba. Radnóti e befelé vonulással tudta végigélni mások és saját halálát... Ő megértette Vergilius eclogáinak békevágyó, de nem békés világát. Ezért választotta e költeményeket „mintául”. A IX. ecloga fordításakor úgy tudott azonosulni Vergiliusszal, hogy a saját költői önmagát is megőrizte Vergilius gondolatainak megértése és tolmácsolása közben. 1938-ra, nyolc év alatt, 29 éves korára már valódi újmódi pásztorrá vált. Miként Vergilius is az eclogái írásakor (30 év körül), ő is pásztormaszkot véve elrejtőzik költőtársaival együtt, elmenekül az „idilli világba”, hogy ezáltal legalább bennsőjükben legyen valamiféle halk csend, amely védelmet nyújt nekik a polgárháborúk borzalmas zajában.

Amikor e megrendítő összehasonlítást elkezdtem, teljesen világossá vált, hogy a 20. század magyar irodalma is éppúgy (vagy még inkább) magyarázhatatlan Horatius és Vergilius, valamint a latin nyelv ismerete nélkül, akár az előző századoké. Mi, a 20. század szülöttei nemrég még a 20. században éltünk, tehát Radnóti századában. Most pedig a 21. század első éveiben szembesülnünk kell azzal, hogy Radnóti számunkra már nemcsak

⁶Borzsák István utószavából. In: Vergilius összes művei. (Fordította Lakatos István.) Helikon, Budapest, 1967, 372.

múlt századi költő, hanem az elmúlt évezred utolsó százada első felének költő-szemtanúja, majd áldozata.

A IX. ecloga

Lassan indul a „Meredek út”-on. A „régí út” helyén „vad út” (az *Ez volna hát* című versből, 1937) kanyarog, amely átvezeti majd e mély koron, hogy mindent tisztán látóvá váljék verseinek hangja. Ezt tükrözi bori noteszének autográfiája is. Az írás mindig őszinte. Az ember hazudhat, az írás nem, bármilyen úton járjon is. Két évvel a IX. ecloga fordítása előtt jelenik meg a *Járkálj csak, halálraítélt* című kötete, majd a *Meredek út*. Zúg a kérdés: Milyen úton járhat egy halálraítélt, ha nem „vad”, „meredek” úton? És itt válik a IX. ecloga első sora azonnal Radnóti-sorrá, természetesen úgy, hogy Vergilius is kínálja az utat Lycidas: „Quo te, Moeri, pedes? An, quo via ducit, in urbem?” — Lycidas: „Hát te hová még, Moeris? A városi útra igyekszel?”

Szembetűnik rögtön, hogy a „megy” ige nincs a vergiliusi szövegben, ige nélküli tömörség ez — kb. „hová (ti. visznek) téged, Moeris, a lábaid?” —, melyet nem lehet másképpen lefordítani. Vergilius tovább kérdez: „quo via ducit in urbem?” — „hová vezet az út, a városba?” Értelmileg hibátlan Radnóti fordítása, hisz a „megy” ige nem maradhat ki a mondatból, de Radnóti-sorrá lesz a vergiliusi sor. Részben többet, részben kevesebbet mondva.

„Meredek út”

Radnóti rögtön válaszol is a kérdésre, igaz, újabb kérdéssel, de mégis válaszol: „a városi útra igyekszel?” A latin szöveg ezt mondja: „hová visz az út? (Esetleg) a városba?” Vergilius különválasztja az „utat” a „várostól”. Az „út” mindig visz valahová, de hogy hová, az induláskor biztosan soha nem tudható. Radnóti is érzekelte, hogy a kezdő sor csak látszólag könnyen érthető, valóban nem az! A „via”, az „út” mibenléte élete folyamán erőteljesen foglalkoztatta. A fentebb említett versek, idézetek és kötetcímek ezt erősítik. Minél meredekebbé válik Radnóti előtt az út, úgy súlyosul a hangja is, mint akit fáraszt már a régi út. Jól tudja ő ekkor, a vers fordításakor, hogy az „újmódi pásztorok” útja, akár kétezer éve, akár az ő korában, nem feltétlenül a „városi útra” tart, hanem egészen másfelé... Saját lelkiállapota rezdül a fordítandó sorokban. A teljes hontalanság, otthontalanság képét láthatjuk az eredeti versben is, a fordításban is. Mindenki „úton” van. Lycidas, a pásztor (Horatius valószínűleg) látogatóba megy Moerishez, aki szintén úton van (ez a vers végén kiderül), az emlegetett Menalcas (Vergilius) szintén nincs otthon, őt várja Moeris, majd vele együtt Lycidas is. Nincs nyugvópont, vándorlás van! Ez az első vergiliusi sor tökéletesen illik Radnóti *Meredek út* című versgyűjteményéhez.

Radnóti kiszolgáltatottabban indul az „útra”. Vergilius ősi ösztönnel mentette életét épp eclogái írása idején. 15–16 évvel tovább élt, mint a magyar költő. Ennek ellenére legalább annyira vesztésnek tetszik az életben, amennyire Radnóti mégis győztes

lehetett a halálban. Nehéz ezt kimondani. A halál lezárás. Vergilius élt azért, hogy a haragja „az égig szállván” emlékezzen elveszejtett barátaira, ahogy emlékezett Radnóti is, amíg tehetette, hisz: „(...) a versek / oly tehetetlenek ott, hol a Mars dárdái ropognak” (*IX. ecloga*, 11–12. sor, Radnóti fordítása). A költők életét verseik nem mentik meg harcok, háborúk közepette. Ez az a pont, ahol Radnóti fordításában is megérzi, megjósolja saját sorsát. Igen fontos az egykori jóbarátnak, Radnótit a *IX. ecloga* fordítására buzdító Trencsényi-Waldapfel Imrének a szavait visszaidéznünk: „Vergilius *IX. eclogájának* szinte valamennyi lényeges sorához Radnóti saját költeményeiből nagy számban lehetne meglepő párhuzamokat idézni, mindenekelőtt — és ez a legnevezetesebb — olyan versekből, amelyek Vergiliusszal való foglalkozásánál korábbi években, de olyanokból is, amelyek későbbben vagy éppen vele egy időben keletkeztek.”⁷

⁷Trencsényi-Waldapfel
Imre: i.m. 304.

„Mit ér a szó két
háború között...”

Úgy gondolom, szép példa erre az egyik 1937-ben írt versének néhány sora, ahol felfedezhető a *IX. eclogai*, előbb említett párhuzam, mely Radnóti életének tragédiáját a bizonyosság szintjén mutatja: „Mit ér a szó két háború között, / s mit érek én, a ritka és nehéz / szavak tudósa, hogyha ostobán / bombát szorongat minden kerge kéz!” (*Őrizz és védj*). Az egyik párhuzamot idézzük mi is az *Első eclogából*, melyet természetesen mindenki észlelt és észlel, aki Vergilius *IX. eclogáját* ismeri. Szépséges, beletörődő csendje miatt olvassuk újra! Garcia Lorca biztos halála jelzi, őt sem mentette meg költészete a háború öldöklésében:

Pásztor

„Azt hiszem, ismerted Federicót, elmenekült, mondd?”

Költő

„Nem menekült. Két éve megölték már Granadában.”

Pásztor

„Nem menekült. Meghalt. Igaz is, hova futhat a költő?

Nem menekült el a drága Attila sem, csak nemet intett

folyton e rendre, de mondd, ki siratja, hogy így belepusztult?

Hát te hogy élsz? visszhang jöhet é szavaidra e korban?”

„...a folyton készülő
halál”

Az idill, a látszat-béke és a tragikum karöltve járnak már a világháború kitörése előtti békeverseiben is. A *Járkálj csak, halálraítélt* című kötetében már ott az „út”, mely a halálba visz: „Esti béke, téged köszöntelek, / az úton nehéz napom pora száll; / lassú szívemben ilyenkor lágyan / szendereg a folyton készülő halál” (*Alkonyi elégia*). Emeljünk ki néhány sort *A „Meredek út” egyik példányára* című versből is. Nyilvánvaló a vergiliusi *IX. ecloga* költő-sorsának hatása Radnóti prófétáló költeményére: „Költő vagyok és senkinek se kellek, / akkor se, hogyha szótlan dünnögök: / u — u — u — u sebaj, hisz énekelnek / helyettem kandi ördögök. (...) költő vagyok, ki csak máglyára jó, / mert az igazra tanú. (...) Olyan, kit végül is megölnék, / mert maga sosem ölt” (1939. június 1.). Majd a *Harmadik eclogában*

(1941) így ír: „Pásztori Múza, segíts! Úgy halnak e korban a költők... / Csak ránkomlik az ég, nem jelzi halom porainkat.” Majd a vers utolsó, befejező, kérő szavai: „ó pásztori Múza, segíts hát!”

Lehetetlennek tűnik, hogy Vergilius IV. *eclogájának* kezdősora és a gyönyörűséges halott-sírató V. *ecloga* sorai ne lebegtek volna Radnóti lelki szemei előtt, mikor fenti sorait leírta: „Pastores... / Et tumulum facite, et tumulo addite carmen” (V. *ecloga*). — „Pásztorok... / Sírdombot is rakjatok s hegyébe írjátok e verset” (Révai Miklós fordítása a *Pásztori magyar Vergilius* című kötetből). A tumulus-halom (sírdomb) és a Pásztori Múza Radnóti *Harmadik eclogájában* együtt szerepel. Megrendítő! Hisz a *Negyedik ecloga* egy csodás gyermek születéséről szól, mely így kezdődik: „Sicelides Musae, paulo maiora canamus” — „Pásztori Múzsák, szálljon a dal kissé magasabban” (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása). Radnóti tehát Trencsényi-Waldapfel Imrénének, tudós barátjának fordításából veszi át a többször is megszólított Pásztori Múzsához való könyörgést. Mindezeket átérezve értjük meg Radnótit. A „Pásztori Múza” más sorsot teljesített be a költő életében, életművében. Az „alkonyi lepke” rövid létében a Múza mégis segített a végső pillanatilag, ahogy azt kérte Radnóti *Harmadik eclogájában*.

Csak találgathatjuk, tudatosan vonta-e össze Radnóti a Pásztori Múza segítségül hívásakor, valamint a tumulus-halom emlegetésekor születés és halál nagy misztériumát? Vergilius: „Pásztori Múzsák” (IV. *ecloga*), illetve: „tumulum facite” („készítetek sírdombot”) (V. *ecloga*) — Radnóti: „Pásztori Múza, segíts! (...) nem jelzi halom porainkat” (*Harmadik ecloga*). Trencsényi-Waldapfel Imre mintha e fájó hiányt akarta volna pótolni, amikor így idézte meg a barátot újratemetésekor: „Egy Győr melletti tömegsírból, melyet a gyűlölet még 1944 novemberében ásott meg, napfényre kerültek földi maradványai, hogy új hantot hantoljanak föléje azok, akik szerették! (...) És most nem is szabad búcsút vennünk tőle.”⁸ Élet és halál. Az utóbbi is az élet része, csak az nem mindegy, mikor és hogyan érkezik, illetve tűnik el az „alkonyi lepke”.

⁸Trencsényi-Waldapfel
Imre: i.m. 394.

„...de jaj, tudunk-e
énekelni még?”

Radnóti pedig a jeltelen hant alatt is rejtette új „dalait”, válszolva az 1938-ban magának föltett kérdésre: „de jaj, tudunk-e énekelni még? (...) Mert egyszer béke lesz. / Ó tarts ki addig, lélek, védekezz!” (*Himnusz a békéről*). Vergilius is felszólít az éneklésre a IX. *eclogában*: „Cantantes licet usque (minus via laedit) eamus; / Cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo”. — „Ám menjünk, de dalolva! dalod rövidítse utunkat, / S hogy jókedvre derülj, add át, viszem én a terhed.” Radnóti fordításában a IX. *ecloga* utolsó sora — „Carmina tum melius, cum venerit ipse canemus” — névvel kiegészítve hangzik: „Majd dalolunk akkor, ha a drága Menalcas is itt lesz.” Radnóti hat évvel később bizo-

nyitotta, tudott énekelni az utolsó pillanatig, az éneklés Istentől jövő képessége is lelkierőt adott neki ehhez.

Az öröklélet jósoló sorát Vergilius szó szerint kétszer írta le. Először az *V. ecloga* rejtélyes Daphnisától búcsúzáván (78. sor), majd Dido örökké tartó halhatatlansága megéneklésekor (*Aeneis*, 1. 609). Idézzük fel Radnóti Miklós emlékére e veretes sort: „Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt” — „Tiszteleted, dicséreted és neved el nem enyészik” (Lakatos István fordítása).

2002. szeptember 8. Kisasszony Napja

MAKAY IDA

Tóth Árpád-imitáció

„E végső szavakat,
mik úgy lüktetnek, mint sebből a vér,
fogadd el...”(Tóth Árpád)

Igen, úgy. Forró-sötéten.
És elborul fölöttem a Tér.
És vérezni kezd az Idő,
A csillagrendek régiója.
Jussanak eléd e szavak:
Néma kiáltás.
Üt az óra.

Egyszer, utolszor

Halálra várók celláján lobog.
Elönti az őszt most a fény.
Egyszer még utolszor, pazarlón.
A börtönudvar fölragyog.
Mielőtt a csigolya
roppan.
Mielőtt, forró patak,
csordul
és árad a vér.